

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

ЄВЧЕНКО НАТАЛІЯ ГРИГОРІВНА

УДК 336.71:336.22](043.3)

**РОЗВИТОК ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ
В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКУ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси та кредит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі банківської справи Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Сало Іван Васильович,
Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”,
завідувач кафедри банківської справи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Іванов Юрій Борисович,
Харківський національний економічний університет
Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри оподаткування;

кандидат економічних наук,
Заруцька Олена Павлівна,
Управління Національного банку України
в Дніпропетровській області,
начальник відділу банківського нагляду.

Захист відбудеться “27” лютого 2009 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.081.01 у Державному вищому навчальному закладі “Українська академія банківської справи Національного банку України” за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України” за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57

Автореферат розісланий “ ____ ” січня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.М. Бурденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах невизначеності зовнішнього середовища та високої ризиковості діяльності конкурентні переваги отримують банки, здатні забезпечити ефективну взаємодію всіх елементів системи управління, включаючи як організаційну, так і фінансову складову. Податковий менеджмент як підсистема управління фінансами може стати вагомим фактором, що визначає ефективність діяльності банку, оскільки податкові відносини опосередковують більшість його операцій.

Високе податкове навантаження послаблює конкурентоспроможність банку, а ігнорування податкових ризиків у процесі управління фінансами банку може призвести до суттєвих негативних наслідків як у вигляді витрат за фінансовими санкціями, так і у вигляді втраченої вигоди через прийняття неефективних управлінських рішень.

Таким чином, на сьогодні існує необхідність у формуванні цілісної та структурованої системи податкового менеджменту банку, удосконаленні його інструментарію, що забезпечить нарощення конкурентних переваг та ефективне функціонування банку.

Питання ефективності банківської діяльності та управління банками досліджувались у працях Дж. Сінкі, П. Роуза, Дж. Маршалла, А.М. Мороза, М.І. Савлука, А.О. Єпіфанова, І.В. Сала, О.В. Васюренка, А.М. Герасимовича, С.М. Козьменка, Л.О. Примостки, А.А. Мещерякова, О.П. Заруцької, О.І. Лаврушина, М.З. Бора, Т.В. Нікітіної, Р.Г. Ольхової.

Проблеми функціонування системи оподаткування України, питання податкового планування і управління податковими платежами, окремі аспекти впливу оподаткування на діяльність суб'єктів господарювання ґрунтовно висвітлені в роботах О.Д. Василика, П.В. Мельника, Д.Г. Черника, Ю.Б. Іванова, А.І. Крисоватого, В.Г. Панскова, В.Л. Андрущенко, А.М. Соколовської, О.Д. Данилова, В.В. Вітлінського, І.І. Д'яконової, В.В. Карпової, В.В. Лацака, Є.Б. Бережного, Д.М. Серебрянського. Дослідженням специфіки оподаткування окремих банківських операцій, податкового стимулювання інвестиційної діяльності банків, розвитку системи оподаткування банків і розробці напрямів її вдосконалення присвячені роботи В.С. Петросової, М.Л. Бутилькова, О.І. Борисова, К.А. Кантірева.

Високо оцінюючи наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних вчених з проблематики, що досліджується, слід зауважити, що залишилося поза увагою як науковців, так і практиків дослідження формування системи податкового менеджменту в банку, визначення її елементів з точки зору впливу податків на фінансові результати діяльності банку, що і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження та свідчить про його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження було використано при виконанні науково-дослідних тем Державного вищого навчального закладу "Українська академія банківської справи Національного

банку України”, а саме: “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (державний реєстраційний номер 0102U006965); “Розвиток механізму функціонування банківської системи України під впливом іноземного капіталу” (державний реєстраційний номер 0107U012112). До звітів за цими темами включені пропозиції автора щодо методики аналізу податкового навантаження банку за допомогою системи взаємопов’язаних показників; визначення граничного рівня податкового навантаження банку на основі виявлення взаємозв’язку між податковим навантаженням і показниками ефективності діяльності банку; формування функціональної моделі податкового менеджменту банку.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо розвитку податкового менеджменту банку, виходячи з його взаємозв’язку з фінансовим менеджментом і враховуючи вплив на ефективність діяльності банку.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність вирішення в роботі таких завдань:

- обґрунтувати місце і роль оподаткування серед факторів зовнішнього середовища діяльності банку з метою виявлення характеру впливу оподаткування на показники та напрямки банківської діяльності, а також визначення основних завдань управління ним;
- дослідити теоретичні основи податкового менеджменту з метою формування системи податкового менеджменту банку та виділення її елементів;
- узагальнити існуючі методичні підходи щодо визначення рівня податкового навантаження, що дозволить обґрунтувати методику розрахунку показників для його оцінки та застосування в податковому менеджменті банку;
- проаналізувати структуру податкових платежів і показники податкового навантаження по банківській системі України в цілому та в розрізі груп банків;
- дослідити інструментарій податкового менеджменту у взаємозв’язку з функціями фінансового менеджменту банку;
- формалізувати взаємозв’язок показників податкового навантаження та ефективності діяльності банку з метою розробки методичного підходу до визначення граничного рівня податкового навантаження банку.

Об’єктом дослідження є економічні відносини, пов’язані з перерозподілом фінансових ресурсів у вигляді податків і формуванням кінцевого результату діяльності банку.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та інструментарій податкового менеджменту банку.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали положення теорії податкового менеджменту, банківської справи, оподаткування банківської діяльності та сучасні концепції банківського фінансового менеджменту. У процесі дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи пізнання дійсності, як теоретичне узагальнення та порівняння, систематизація (при дослідженні сутності податкового менеджменту та визначенні особливостей оподаткування у банківській сфері); спостереження (під час дослідження

податкового навантаження по банківській системі України та відбору банків для моделювання); порівняння (у процесі встановлення спільних і відмінних рис існуючих методик оцінки податкового навантаження); системного аналізу (при визначенні елементів системи податкового менеджменту); вимірювання, формалізації та економіко-математичного моделювання (у процесі розробки оптимізаційної моделі рентабельності і визначення оптимального співвідношення між рентабельністю активів банку та рівнем податкового навантаження).

Комп'ютерне моделювання проведене в середовищі Maple 7.0. Для цього були розроблені ітераційні процедури регресійного та кореляційного аналізів, а також чисельної оптимізації функції дійсного аргументу.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти з питань регулювання оподаткування та діяльності банків, аналітичні матеріали Національного банку України, Асоціації українських банків і Державної податкової служби України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних економістів, присвячені проблемам податкового та банківського менеджменту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні науково-методичних підходів щодо формування системи податкового менеджменту та її розвитку в системі управління діяльністю банку.

Наукову новизну дисертаційної роботи визначають такі положення:

вперше:

- запропоновано науково-методичний підхід щодо визначення граничного рівня податкового навантаження банку на основі виявлення його взаємозв'язку з показниками ефективності діяльності шляхом побудови оптимізаційної моделі рентабельності, що дозволить розрахувати значення контрольованих параметрів діяльності та розробити заходи податкового контролю, спрямовані на усунення відхилень фактичних показників від запланованих або утримання їх у межах встановлених значень;
- розроблено теоретико-методичні положення комплексного управління податковою діяльністю банку на основі функціональної моделі, починаючи від формулювання цілей і завдань та закінчуючи реалізацією обраного варіанта податкової діяльності, що забезпечить взаємодію всіх податкових інструментів і сприятиме узгодженню заходів податкового менеджменту із цілями і завданнями фінансового менеджменту банку;

удосконалено:

- науково-методичний підхід щодо формування і розвитку системи податкового менеджменту банку на основі системного підходу до управління у поєднанні з теорією податкового менеджменту для визначення її елементів і встановлення взаємозв'язків між ними. На відміну від існуючих підходів, систему податкового менеджменту банку пропонується розглядати як поєднання двох підсистем: підсистеми податкового менеджменту банку – платника податків та підсистеми податкового менеджменту банку – податкового агента, кожна з яких має свої завдання, об'єкти та інструменти;

- методичний підхід до податкового планування на основі визначення граничного рівня податкового навантаження, що дозволить обрати оптимальний варіант податкової діяльності банку з урахуванням співвідношення показників ефективності діяльності та рівня податкового навантаження банку. На відміну від існуючих, запропонований підхід сприятиме узгодженню податкових і фінансових планів банку, забезпечить оптимальне співвідношення податкового навантаження з показниками рентабельності банку та дозволить визначати фактори, які найбільше впливають на досягнення запланованих показників;
- процедуру аналізу податкового навантаження банку на основі використання системи взаємопов'язаних показників, що розраховуються за даними фінансового та податкового обліку, яка дозволить оцінити рівень податкового навантаження за складовими та джерелами сплати податків і його вплив на фінансові показники діяльності банку. Запропоновані показники можуть використовуватися органами Державної податкової адміністрації України при складанні плану-графіка проведення документальних і виїзних перевірок банків та власне банками у процесі податкового і фінансового планування;
набули подальшого розвитку:
- теоретичні положення щодо виявлення і обґрунтування напрямків впливу оподаткування та оцінки цього впливу на параметри банківської діяльності на основі розмежування системи оподаткування безпосередньо банку і системи оподаткування інших суб'єктів господарювання та фізичних осіб. При цьому за основу береться те, що система оподаткування банку через податок на прибуток та податки, що сплачуються за рахунок витрат, здійснює прямий вплив на фінансові результати, ліквідність, власні кошти, собівартість продуктів і послуг банку, а система оподаткування контрагентів та клієнтів банку через податок на доходи фізичних осіб і оподаткування процентів, інвестицій та операцій з цінними паперами впливає на вибір пріоритетних напрямків діяльності банку, асортимент банківських продуктів і послуг, ресурсний потенціал банку опосередковано;
- визначення сутності поняття “податковий менеджмент банку”, під яким пропонується розуміти систему управління податковою діяльністю, що передбачає використання відповідних інструментів для визначення податкового навантаження та податкових ризиків з метою їх оптимізації в межах фінансової стратегії банку та чинного податкового законодавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці методичних рекомендацій щодо формування та розвитку системи податкового менеджменту у взаємозв'язку з функціями фінансового менеджменту, що дозволить підвищити ефективність функціонування банку.

Обґрунтовані наукові положення, висновки, запропоновані методи та практичні рекомендації, які містяться в дисертаційному дослідженні, були використані:

- для аналізу податкового навантаження банку та виявлення податкових ризиків у процесі моніторингу виконання планів і бюджетів (довідка ВАТ “КБ “Володимирський” № 01-05/884-01 від 08.09.2008);

- для оцінки рівня податкового навантаження банку за допомогою системи взаємопов'язаних показників у процесі моніторингу виконання планів і бюджетів (довідка ВАТ АБ “Столичний” № 01-07/1170 від 23.09.2008);
- для розрахунку прогнозних значень фінансових показників на рівні філії банку, враховуючи співвідношення податкового навантаження з показниками ефективності діяльності в процесі фінансового планування (довідка Сумської філії ВАТ “КРЕДОБАНК” № 196 від 14.08.2008);
- для обґрунтування розрахунків прогнозних витрат кошторисних статей під час формування проекту кошторису поточних доходів і витрат на наступний рік (довідка Управління Національного банку України в Сумській області № 12-13 від 19.03.2008).

Одержані автором результати наукового дослідження використовуються в навчальному процесі Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України” при викладанні таких навчальних дисциплін: “Оподаткування банків”, “Фінансовий менеджмент у банку”, “Податковий облік у банку”, “Аналіз банківської діяльності”, “Організація контролю в банку” (акт від 01.09.2008)

Особистий внесок здобувача. Результати наукового дослідження отримані автором особисто і знайшли відображення в опублікованих працях. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає у визначенні податкового поля та особливостей організації податкового обліку в банку [10].

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення і результати дослідження оприлюднені та доповідалися на науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2003, 2006, 2008), II Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні тенденції в розвитку банківської системи” (м. Дніпропетровськ, 2004), III Міжнародній науково-практичній конференції “Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика” (м. Суми, 2008), VII Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України” (м. Алушта, 2008), II Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави” (м. Дніпропетровськ, 2008).

Наукові публікації. Основні положення дисертації повністю висвітлено і викладено в 14 наукових працях загальним обсягом 31,5 друк. арк., з яких особисто автору належить 4,8 друк. арк., у тому числі 6 наукових статей у наукових фахових виданнях, 7 тез доповідей на науково-практичних конференціях, 1 навчальний посібник у співавторстві.

Структура та обсяг дисертації визначаються метою та завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 260 сторінок, у тому числі на 80 сторінках розміщено 25 таблиць, 39 рисунків, 12 додатків і список використаних джерел із 170 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету і завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, а також наведено інформацію про їх апробацію.

У першому розділі **“Теоретичні та методичні основи податкового менеджменту банку”** визначено вплив оподаткування на показники та напрямки банківської діяльності; систематизовано існуючі методичні підходи щодо визначення податкового навантаження та податкових ризиків у діяльності банку; проаналізовано податкові параметри функціонування банківської системи України; досліджено науково-методичні підходи щодо формування системи податкового менеджменту банку та виділення її елементів.

У роботі визначено, що оподаткування необхідно розглядати з точки зору можливості його впливу (прямого чи опосередкованого) на діяльність банку та з погляду можливості управління ним.

Залежно від суб'єкта впливу необхідно розрізняти систему оподаткування банку, яка прямо впливає на фінансові результати, ліквідність, власні фінансові ресурси, собівартість продуктів і послуг банку, а також систему оподаткування інших суб'єктів господарювання та фізичних осіб, яка опосередковано впливає на вибір пріоритетних напрямків діяльності банку, асортимент банківських продуктів і послуг, ресурсний потенціал.

Узагальнюючою характеристикою впливу оподаткування на результати діяльності банку є податкове навантаження, що визначає частку податкових платежів на користь держави (до бюджету та державних цільових фондів). Такий підхід враховує як якісну, так і кількісну характеристику податкового навантаження. У роботі обґрунтовано доцільність його визначення на підставі співвідношення нарахованої суми податків банку і прибутку до оподаткування, оскільки саме нараховані податкові зобов'язання відображають реальний рівень податкового навантаження та дозволяють враховувати розбіжності у строках сплати різних податків.

Автором було проаналізовано структуру податкових платежів і показники податкового навантаження по банківській системі України за 2004-2008 рр. Середній показник загального податкового навантаження в цілому по банківській системі України на 01.09.2008 становив 14,9 %. При цьому найбільше значення показника загального податкового навантаження було зареєстровано у АКБ “Новий” – 35,9 %, найменше значення даного показника на рівні 2 % мав ТОВ “КБ “Фінансова ініціатива”. Середнє податкове навантаження з податку на прибуток за банківською системою склало 5,89 %, при 5,67 % – за відповідний період минулого року. Найбільше значення даного показника становило 19,30 % у ЗАТ “Каліон Банк Україна”, а найменше – 0,15 % у АКБ “Ерсте Банк”.

Таким чином, зростання частки податку на прибуток у структурі податкових платежів банків призвело до зростання податкового навантаження з податку на прибуток за відповідними групами банків (рис. 1).

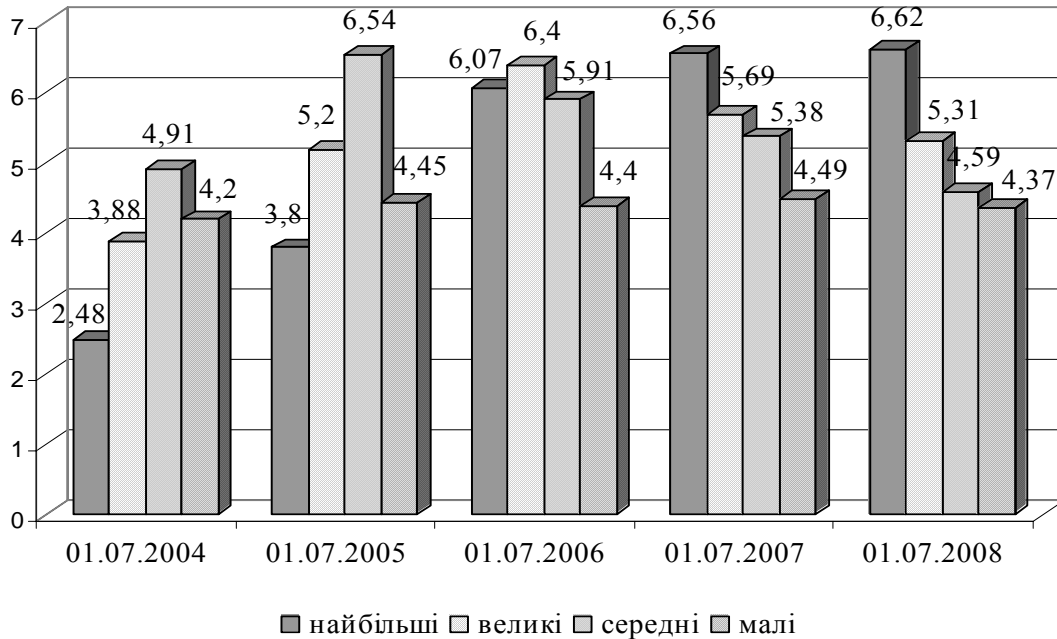

Рис. 1. Динаміка структури податкового навантаження з податку на прибуток в розрізі груп банків, %

Автор виходить з того, що податкові ризики розглядаються як небезпека настання подій з негативними для банку наслідками, пов'язаними не тільки з фінансовими втратами, але і з погіршенням ділової репутації банку, тому необхідно систематично проводити їх аналіз і моніторинг.

Реалізація податкових ризиків може суттєво вплинути на результати податкового планування, оскільки за їх невизначеності величина податкового навантаження може бути розрахована лише приблизно і у разі значних відхилень призведе до прийняття економічно неефективних управлінських рішень, що, у свою чергу, негативно вплине на величину фінансового результату банку.

У роботі визначено, що функції, покладені на банки податковим законодавством, формують відповідне податкове поле, яке визначає можливості управління оподаткуванням як фактором діяльності банку. Даний підхід підтверджує необхідність розробки та впровадження у банку системи управління податковою діяльністю.

Для формування і розвитку теоретичних засад податкового менеджменту банку було об'єднано теорію податкового менеджменту з основами системного аналізу. Доведено, що податковому менеджменту притаманні всі характерні ознаки системи: наявність елементів і взаємозв'язків між ними, здатність до саморозвитку, нерозривний зв'язок із зовнішнім середовищем. Виходячи з дослідження основних функцій банку як учасника податкових відносин, систему податкового менеджменту банку запропоновано розглядати як таку, що включає підсистему податкового менеджменту банку як платника податків та підсистему податкового менеджменту банку як податкового агента, при цьому кожній підсистемі властиві свої завдання, об'єкти та інструменти (табл. 1).

Система податкового менеджменту банку

Підсистема	Завдання	Об'єкт	Суб'єкт	Інструменти	Забезпечення
Банк – платник податків	<ul style="list-style-type: none"> - оптимізація податкового навантаження; - управління податковими витратами; - розробка облікової політики та правил податкового обліку; - виявлення, оцінка та мінімізація податкових ризиків; - узгодження заходів податкового менеджменту з фінансовою стратегією банку; - контроль за своєчасністю, повнотою та правильністю розрахунків податків і поданням звітності; - аналіз та оцінка ефективності заходів податкового менеджменту 	Податкова діяльність банку – діяльність, пов'язана з формуванням податкових баз; оптимізацією податкового навантаження; оцінкою податкових ризиків; розробкою облікової політики; підготовкою і поданням податкової звітності; контролем дотримання графіків податкових платежів; відносинами з податковими та контролюючими органами	Окремі відповідальні особи (юристи, бухгалтери, аналітики, менеджери) або окремий структурний підрозділ (податкового менеджменту), на яких покладено відповідні обов'язки і які забезпечують управління податковою діяльністю банку та інших суб'єктів оподаткування	<ul style="list-style-type: none"> - податкове планування; - податковий облік та облікова політика; - податковий аналіз; - податковий контроль 	<ul style="list-style-type: none"> - законодавче забезпечення (закони України, постанови Кабінету Міністрів та НБУ, накази і листи ДПАУ); - нормативне забезпечення (внутрішні положення банку, інструкції, методичні вказівки, нормативи); - інформаційне забезпечення (дані фінансового та податкового обліку, податкового аналізу, показники фінансової та управлінської звітності)
Банк – податковий агент	<ul style="list-style-type: none"> - розробка правил податкового обліку; - контроль за своєчасністю, повнотою та правильністю розрахунків податків і поданням звітності; - виявлення, оцінка та мінімізація податкових ризиків, пов'язаних з діяльністю банку як податкового агента 	Податкова діяльність інших суб'єктів оподаткування (клієнтів, працівників, акціонерів тощо)	Окремі відповідальні особи (юристи, бухгалтери, аналітики, менеджери) або окремий структурний підрозділ (податкового менеджменту), на яких покладено відповідні обов'язки і які забезпечують управління податковою діяльністю банку та інших суб'єктів оподаткування	<ul style="list-style-type: none"> - податковий облік; - податковий аналіз; - податковий контроль 	<ul style="list-style-type: none"> - інформаційне забезпечення (дані фінансового та податкового обліку, податкового аналізу, показники фінансової та управлінської звітності)

Автором податковий менеджмент також досліджено і як процес. Визначено, що його вхідними ресурсами є законодавче, нормативне та інформаційне забезпечення. Результатом податкового менеджменту (як процесу) повинно бути забезпечення оптимального співвідношення податкового навантаження з показниками ефективності діяльності банку та контрольованого рівня податкових ризиків відповідно до цілей і завдань діяльності банку.

У результаті проведеного дослідження податковий менеджмент банку визначено як систему управління податковою діяльністю, що передбачає використання відповідних інструментів для визначення податкового навантаження та податкових ризиків з метою їх оптимізації в межах фінансової стратегії банку та чинного податкового законодавства.

У другому розділі **“Формування моделі податкового менеджменту банку”** обґрунтовано підхід до розгляду інструментів податкового менеджменту у взаємозв’язку із функціями фінансового менеджменту; розроблено функціональну модель податкового менеджменту банку та обґрунтовано на її основі напрямки вдосконалення інструментарію податкового менеджменту.

У роботі визначено, що податковий менеджмент є підсистемою фінансового менеджменту банку, якій властива обмежена самостійність, тому що податкові відносини як складова частина фінансових виникають на перерозподільній стадії відтворювального процесу і є завершальною ланкою будь-якого управлінського рішення. Доведено, що використання інструментів податкового менеджменту у взаємозв’язку із функціями фінансового менеджменту дозволить істотно впливати на податкові наслідки управлінських рішень і сприятиме підвищенню ефективності діяльності банку.

У роботі виділено такі інструменти податкового менеджменту: податкове планування, податковий облік, податковий аналіз і податковий контроль. Використання зазначених інструментів забезпечує функціонування системи податкового менеджменту банку в процесі прийняття управлінських рішень щодо податкового навантаження та податкових ризиків. Враховуючи це, в роботі запропоновано підхід до комплексного управління податковою діяльністю банку на основі функціональної моделі, яка забезпечує взаємодію всіх інструментів податкового менеджменту, починаючи від формулювання цілей і завдань та закінчуючи реалізацією обраного варіанта податкової діяльності банку (рис. 2).

Автором наголошується, що основою для управлінських рішень у сфері податкового менеджменту є податкове планування, результат якого – визначення оптимального варіанта податкової діяльності банку з урахуванням показників фінансового плану та розроблення заходів для його реалізації.

Податкове планування в межах запропонованої функціональної моделі включає дослідження існуючих схем оптимізації, розробку альтернативних варіантів податкової діяльності банку, вибір оптимального варіанта та відповідних методів податкового планування. Для обраного варіанта податкової діяльності складається графік податкових платежів і бюджет податкових витрат, враховуючи виконання банком власних податкових зобов’язань, а також виплати банку як податкового агента, які потім координуються та узгоджуються з фінансовими планами банку.

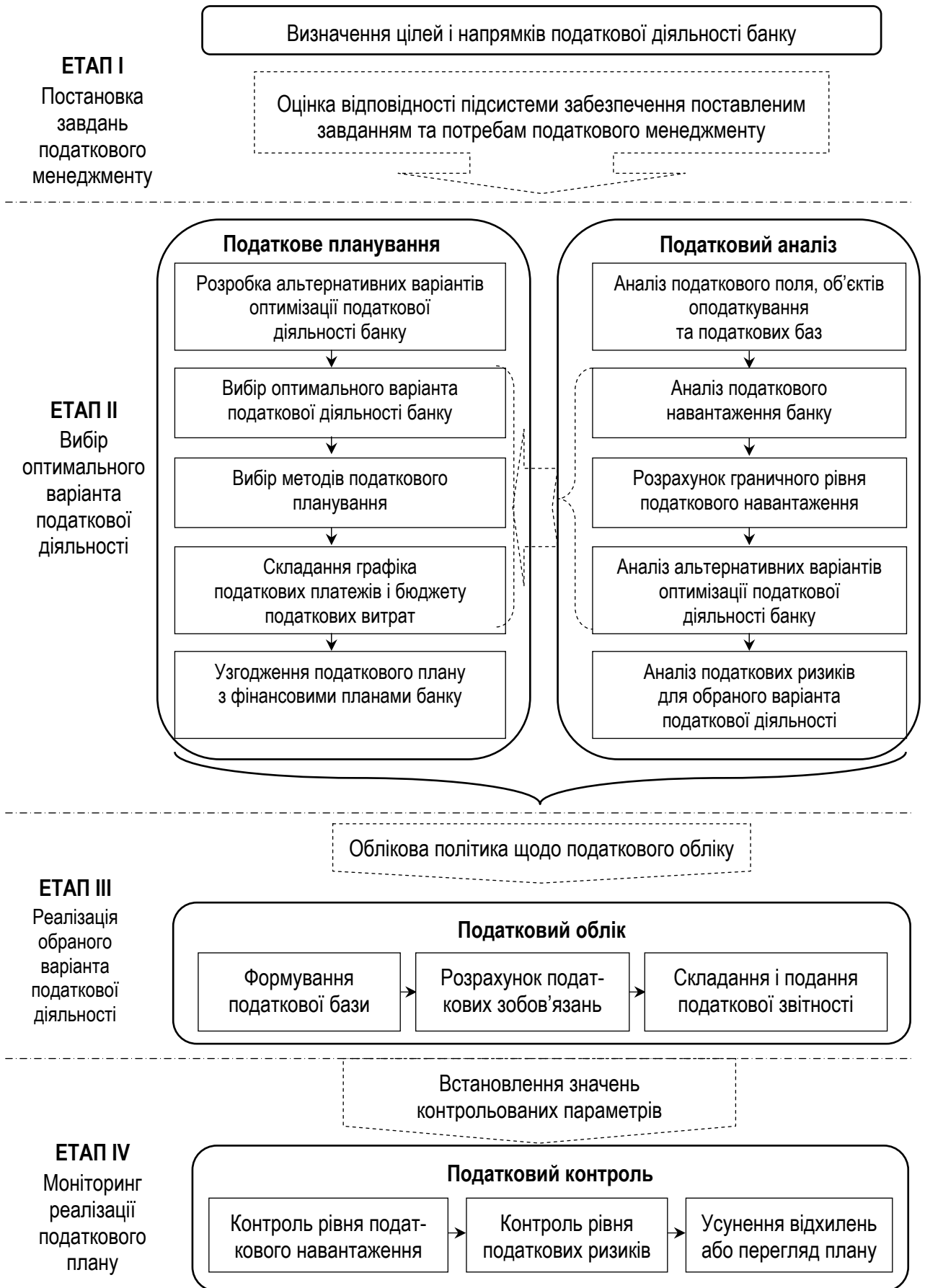

Рис. 2. Функціональна модель податкового менеджменту банку

Виходячи з того, що податковий облік повинен забезпечити правильність і повноту формування податкових баз, розрахунків сум податкових зобов'язань банку за всіма видами податків, своєчасне складання та подання податкової звітності, автором виділено способи його організації, що дозволять задовольнити потреби суб'єктів податкового менеджменту необхідною інформацією, та визначено складові.

З'ясовано, що облікова політика банку як методологія податкового обліку впливає на податкове планування, тому для реалізації обраного варіанта податкової діяльності банку здійснюються коригування тих її положень, що можуть вплинути на формування податкових баз і строки сплати податкових платежів.

У роботі податковий аналіз розглядається як основа для формування податкового плану банку і необхідна умова податкового контролю. До існуючої послідовності етапів податкового аналізу включено дослідний етап, який передбачає проведення аналізу альтернативних варіантів податкової діяльності банку з розрахунком економіко-математичних залежностей і моделей. Порівняння фактичних показників з показниками отриманих моделей дозволить визначити взаємозв'язки між елементами податкового поля і фінансовими показниками діяльності банку.

Податковий аналіз у банку запропоновано проводити за трьома напрямками. Перший включає загальний податковий аналіз податкового поля банку, об'єктів оподаткування та податкових баз, факторів, що впливають на їх формування, податкових витрат, ефективності заходів податкового планування. Другий напрямок передбачає аналіз податкового навантаження банку, для якого запропоновано використовувати систему взаємопов'язаних показників, що розраховуються як відношення суми нарахованих податків (або тільки податку на прибуток) до певного значення показника діяльності банку, визначеного за правилами фінансового та податкового обліку. При цьому показники, визначені на підставі даних податкового обліку, не можуть бути використані для розрахунку граничних значень при розробці оптимізаційних заходів, оскільки призначені для формування податкової бази і не мають зв'язку з фінансовим результатом діяльності банку. Необхідність розрахунку таких показників зумовлена тим, що на їх підставі оцінюється діяльність банку органами Державної податкової адміністрації України при складанні планів-графіків проведення документальних і виїзних перевірок. Третій напрямок включає аналіз податкових ризиків як для обраного варіанта податкової діяльності, так і в процесі поточного податкового контролю.

У роботі наголошується, що податковий контроль спрямовано на коригування процесів у межах інших інструментів податкового менеджменту відповідно до запланованих показників обраного варіанта податкової діяльності банку або на утримання відхилень контрольованих параметрів у допустимих межах. Для ефективного функціонування податкового контролю необхідно визначити контрольовані параметри, встановити їх значення та забезпечити своєчасність проведення порівняльного аналізу фактичних показників із запланованими.

Для цього в роботі розроблено комплекс заходів податкового контролю на кожному етапі податкового менеджменту.

У третьому розділі **“Науково-методичні рекомендації щодо удосконалення інструментарію податкового менеджменту банку”** в межах податкового планування та аналізу обґрунтовано методичний підхід щодо визначення граничного рівня податкового навантаження для вибору оптимального варіанта податкової діяльності банку; розроблено алгоритм податкового контролю в процесі реалізації обраного варіанта податкової діяльності банку на підставі розрахунків значень контрольованих параметрів.

Визначено, що здійснення податкової діяльності банку повинно забезпечувати не стільки мінімізацію податкового навантаження, скільки підвищення ефективності функціонування банку в цілому, враховуючи його стратегічні цілі та завдання. При цьому результатом заходів податкового планування є вибір такого варіанта податкової діяльності, який забезпечить оптимальне співвідношення податкового навантаження банку з показниками ефективності діяльності.

Для цього досліджено вплив податкового навантаження на ефективність діяльності банку за допомогою економетричної оптимізаційної моделі рентабельності банку. Дана модель забезпечує взаємозв'язок показників фінансового та податкового планування через розрахунок граничного рівня податкового навантаження та визначення його впливу на показники рентабельності діяльності банку.

У роботі розроблено модель на основі показника рентабельності активів:

$$\min_{\theta} R = \frac{\Pi(\theta, x_1, x_2, \dots)}{A(\theta, z_1, z_2, \dots)}, \quad (1)$$

за умови, що $\theta \in [\theta_{\min}, \theta_{\max}]$

- де R – функція рентабельності активів банку;
 Π – функція чистого прибутку банку,
 A – функція середніх активів банку;
 θ – податкове навантаження з податку на прибуток банку;
 x_1, x_2, \dots – фактори для моделювання чистого прибутку банку;
 z_1, z_2, \dots – фактори для моделювання середніх активів банку.

Автором вказується на те, що математична формалізація моделі справедлива і при використанні показників рентабельності капіталу або рентабельності витрат.

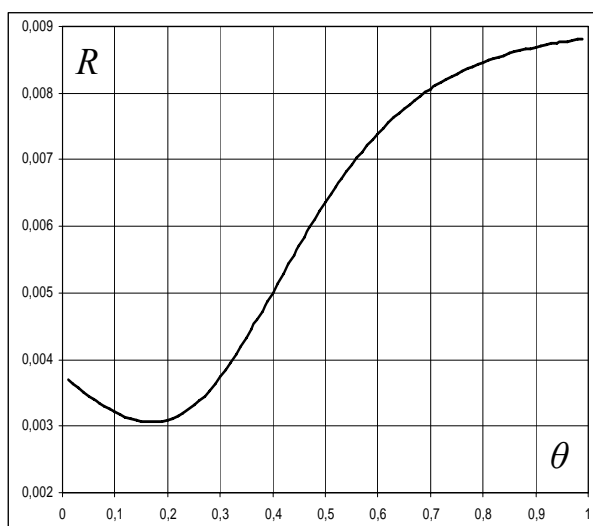
На стадії розрахунків, залежно від обраного показника рентабельності, формуються необхідні вхідні дані та обираються відповідні фактори. Як обов'язкові фактори в моделі враховані: показник податкового навантаження

з податку на прибуток, розрахований за даними фінансового обліку; сезонність – для функції чистого прибутку банку; фактор часу – для функції середніх активів банку.

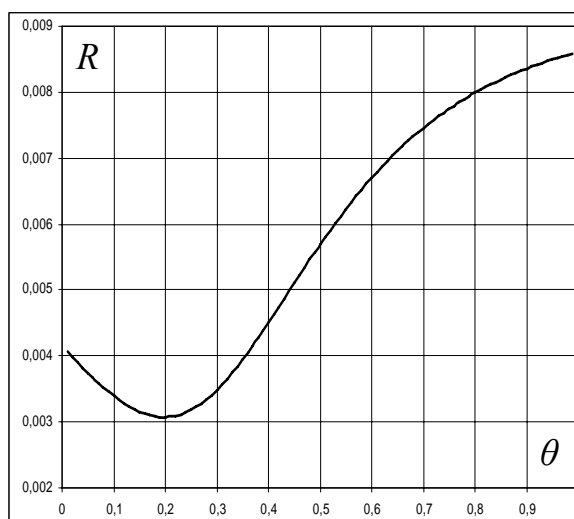
За результатами моделювання автором сформульовано вимоги до інших факторів, що можуть включатися в оптимізаційну модель: фактор повинен суттєво впливати на показник рентабельності та його складові; для забезпечення адекватності моделі фактор повинен бути відносною величиною, оскільки податкове навантаження і рентабельність – відносні показники; фактори повинні бути незалежними один від одного.

Для апробації оптимізаційної моделі рентабельності на основі фактичних показників була використана статистична інформація банків першої та другої груп за 19 кварталів з 01.01.2004 по 01.07.2008. Як контрольовані параметри визначено податкове навантаження з податку на прибуток та рентабельність активів, період моделювання – квартал. Серед факторів моделі було розглянуто частку адміністративних витрат, частку витрат на формування резервів і частку витрат на персонал у сумі витрат банку, частку недохідних активів, частку кредитів, частку резервів у сукупних активах банку та ставку за кредитами.

За допомогою моделі було визначено граничне квартальне значення податкового навантаження $\theta = 0,17$ (17 %) і відповідне йому квартальне значення рентабельності активів $R = 0,0031$ (0,31 %) для групи “найбільших” банків (рис. 3а) та $\theta = 0,20$ (20 %) і $R = 0,0031$ (0,31 %) для групи “великих” банків (рис. 3б) на наступний 20 квартал.

а) крива цільової функції рентабельності активів R з урахуванням податкового навантаження та частки кредитів для групи “найбільших” банків

б) крива цільової функції рентабельності активів R з урахуванням податкового навантаження та частки недохідних активів для групи “великих” банків

Рис. 3. Крива цільової функції рентабельності активів банку (R) залежно від податкового навантаження (θ), у частках одиниці

На підставі розрахунків під час податкового планування з альтернативних варіантів податкової діяльності банку обирається оптимальний, за яким співвідношення податкового навантаження та рентабельності найбільше відповідає планам банку на наступний період. На підставі отриманих показників граничного значення рівня податкового навантаження та відповідного йому значення показника рентабельності встановлюються значення контрольованих параметрів для податкового контролю і розробляється шкала їх відхилень у процесі моніторингу реалізації обраного варіанта податкової діяльності банку.

Залежно від розміру відхилення запропоновано алгоритм та відповідну систему заходів податкового контролю, спрямованих на усунення відхилень або утримання їх у межах допустимих значень згідно з поставленими завданнями (рис. 4).

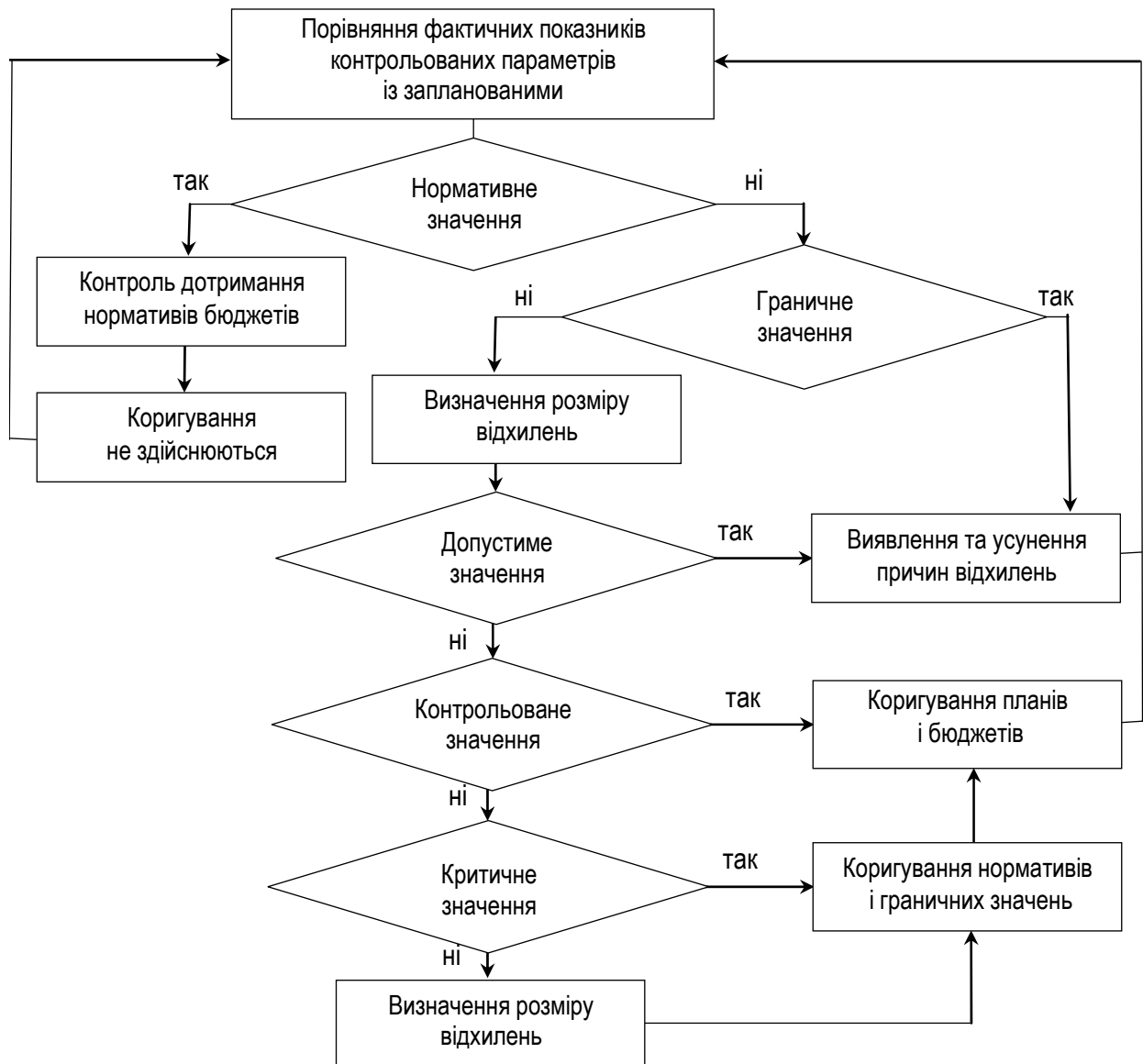

Рис. 4. Алгоритм податкового контролю в процесі реалізації обраного варіанта податкової діяльності

При розробці заходів податкового контролю передбачено можливість прийняття рішень щодо коригування податкової діяльності банку на двох рівнях: або відповідними працівниками, що реалізують функції податкового менеджменту самостійно без втручання вищого керівництва; або із залученням вищого керівництва банку, якщо заходи щодо усунення відхилень або їх утримання в допустимих межах вимагають перегляду поставлених завдань і планів діяльності банку.

За результатами оптимізаційних розрахунків для ВАТ “КРЕДОБАНК”, який за станом на 01.07.2008 мав середнє значення показника податкового навантаження з податку на прибуток, розрахованого за методикою Державної податкової адміністрації України, за групою “великих” банків – 11,2 %. Показник податкового навантаження з податку на прибуток, розрахований за даними фінансового обліку, становив 23,5 %. За результатами кореляційного аналізу найбільші і статистично значущі часткові коефіцієнти кореляції виявилися у адміністративних витрат у сумі витрат – для функції чистого прибутку та ставки за кредитами – для функції середніх активів. За допомогою моделі було визначено граничне квартальне значення податкового навантаження $\theta = 0,22$ (22 %) та відповідне йому квартальне значення рентабельності активів $R = 0,0028$ (0,28 %) на наступний 20 квартал.

На підставі визначених за допомогою оптимізаційної моделі граничних значень, а також аналізу фактичних показників податкового навантаження та рентабельності активів ВАТ “КРЕДОБАНК” з 01.01.2004 по 01.07.2008, було розраховано значення контрольованих параметрів (табл. 2).

Таблиця 2

**Значення контрольованих параметрів ВАТ “КРЕДОБАНК”
для визначення заходів податкового контролю, %**

Контрольований параметр	Значення				
	граничне	нормативне	допустиме	контрольоване	критичне
Податкове навантаження	22,0	20,5	24,2	26,4	28,6
Рентабельність активів	0,28	0,31	0,27	0,24	0,21

Результати проведеного аналізу податкового навантаження банків України дозволяють стверджувати, що запропонований підхід до формування моделі податкового менеджменту в банку враховує потреби як великого банку з розгалуженою мережею філій, так і середніх та малих банків.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що виявляється в розробці науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо розвитку податкового менеджменту

в системі управління діяльністю банку. За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Дослідження місця і ролі оподаткування серед факторів зовнішнього середовища діяльності банку виявило, що оподаткування як фактор діяльності банку здійснює прямий вплив на фінансові результати, ліквідність, власні кошти, собівартість продуктів і послуг банку, а також опосередковано впливає на види продуктів і послуг, що надаються банком, ресурсний потенціал, розвиток напрямків діяльності банку.

2. На підставі аналізу і систематизації теоретичних і методичних основ податкового менеджменту з'ясовано, що податковий менеджмент є невід'ємною частиною фінансового менеджменту, якій властива обмежена самостійність, тому що податкові відносини як складова частина фінансових виникають на перерозподільній стадії відтворювального процесу і є завершальною ланкою будь-якого управлінського рішення.

3. Визначено, що здійснення податкової діяльності банку повинно забезпечувати не стільки мінімізацію податкового навантаження, скільки підвищення ефективності функціонування банку в цілому, враховуючи його цілі та завдання.

У результаті податковий менеджмент банку визначено як систему управління податковою діяльністю, що передбачає використання відповідних інструментів для визначення податкового навантаження та податкових ризиків з метою їх оптимізації в межах фінансової стратегії розвитку банку та чинного податкового законодавства.

4. Систему податкового менеджменту банку запропоновано розглядати як поєднання двох підсистем – підсистеми податкового менеджменту банку як платника податків і підсистеми податкового менеджменту банку як податкового агента.

Підсистема податкового менеджменту банку – платника податків, об'єктом якої є податкова діяльність банку, спрямована на оптимізацію податкового навантаження та виявлення податкових ризиків через взаємодію податкового планування, податкового обліку, податкового аналізу і податкового контролю в процесі прийняття управлінських рішень.

Заходи податкового менеджменту для підсистеми банку – податкового агента передбачають нарахування і утримання сум податків, зборів, обов'язкових платежів інших суб'єктів оподаткування в податковому обліку, виявлення і аналіз податкових ризиків, податковий контроль за правильністю розрахунків податкових зобов'язань, своєчасністю перерахування їх до бюджету та поданням податкової звітності.

5. Визначено, що податкове навантаження банку не можна характеризувати одним показником, тому для оцінки його рівня запропоновано використовувати систему взаємопов'язаних показників, що розраховуються за даними фінансового і податкового обліку, та обґрунтовано доцільність використання нарахованої суми податкових зобов'язань для визначення рівня податкового навантаження банку.

6. Розроблена функціональна модель податкового менеджменту банку забезпечує комплексне управління податковою діяльністю банку через взаємодію всіх його інструментів і включає постановку завдань податкового менеджменту, оцінку відповідності існуючого забезпечення, вибір оптимального варіанта податкової діяльності банку, реалізацію та моніторинг обраного варіанта податкової діяльності.

7. Розроблена економетрична оптимізаційна модель на основі показника рентабельності активів дозволяє розрахувати граничний рівень податкового навантаження банку. За результатами розрахунків під час податкового планування обирається оптимальний варіант податкової діяльності банку на підставі співвідношення показників податкового навантаження та рентабельності, а також розробляється шкала відхилень контрольованих параметрів для визначення заходів податкового контролю в процесі моніторингу реалізації обраного варіанта податкової діяльності банку.

8. Використовуючи оптимізаційну модель, було розраховано граничні та нормативні значення рівня податкового навантаження і рентабельності активів ВАТ “КРЕДОБАНК”, на їх підставі розроблено шкалу відхилень контрольованих параметрів, яка включає допустимі, контрольовані та критичні значення, і запропоновано алгоритм для визначення заходів податкового контролю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Скорба Н. Г. [Євченко Н. Г.] Проблемні питання оподаткування прибутку банківських установ / Н. Г. Скорба // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Українська академія банківської справи. – Суми : Мрія ; УАБС, 2003. – Т. 8. – С. 201–204 (0,30 друк. арк.).
2. Євченко Н. Г. Податки в системі державного регулювання банківської діяльності / Н. Г. Євченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Українська академія банківської справи. – Т. 10. – Суми : Мрія ; УАБС, 2004. – С. 125–131 (0,35 друк. арк.).
3. Євченко Н. Г. Податкове навантаження як показник ефективності оподаткування банківської системи / Н. Г. Євченко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкові перетворення в Україні в умовах світових інтеграційних процесів : зб. наук. праць / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2005. – Вип. 6 (LVI). – С. 409–414 (0,30 друк. арк.).

4. Євченко Н. Г. Оподаткування як фактор банківської діяльності / Н. Г. Євченко // Економіка: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць : в 5 т. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – Випуск 240. – Т. I. – С. 69–75 (0,34 друк. арк.).
5. Євченко Н. Г. Методичні підходи до формування моделі податкового менеджменту в банку / Н. Г. Євченко // Економічний простір : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – № 19. – С. 132–140 (0,38 друк. арк.).
6. Евченко Н. Г. Моделирование влияния налоговой нагрузки на показатели эффективности деятельности банка / Н. Г. Евченко // Бизнес информ. – 2008. – № 12. – С. 131–135 (0,40 друк. арк.).

Публікації в інших виданнях

7. Євченко Н. Г. Необхідність податкового регулювання банківської діяльності / Н. Г. Євченко // Фінансово-економічні проблеми розвитку регіонів України : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. – Т. I. – С. 12–14 (0,11 друк. арк.).
8. Євченко Н. Г. Вплив податків на фінансові результати діяльності банку / Н. Г. Євченко // Сучасні тенденції в розвитку банківської системи : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (7-8 грудня 2004 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – Том II. – С. 29–30 (0,16 друк. арк.).
9. Євченко Н. Г. Дослідження рівня податкового навантаження банків як індикатора впливу податкової політики / Н. Г. Євченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей за матеріалами IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (9-10 листопада 2006 р.) / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми, 2006. – Ч. 2. – С. 14–16 (0,11 друк. арк.).
10. Облік і аудит в банках : навчальний посібник / [О. Г. Коренєва, Н. Г. Слав'янська, Н. Г. Євченко, О. В. Карпенко] ; за ред. О. Г. Коренєвої, Н. Г. Слав'янської. – Суми : Університетська книга, 2007. – 493 с. (28,8 друк. арк., особисто автору належить 2,00 друк. арк.).
11. Євченко Н. Г. Формування системи податкового менеджменту в банку / Н. Г. Євченко // Актуальные проблемы и перспективы развития экономики Украины : материалы VII Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня основания Таврического университета им. В. И. Вернадского (Алушта, 26-28 сентября 2008 г.) / Министерство образования и науки Украины ; Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского ; Украинская ассоциация экономистов. – Симферополь, 2008. – С. 123 (0,09 друк. арк.).
12. Євченко Н. Г. Організація податкового менеджменту в банку / Н. Г. Євченко // Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара (29-30 жовтня 2008 р.) : у 2-х т. / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – Том 2. – С. 32–34 (0,11 друк. арк.).

13. Євченко Н. Г. Методичні підходи щодо моделювання впливу оподаткування на прийняття рішень у системі податкового менеджменту банку / Н. Г. Євченко // Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика : зб. тез доповідей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2008 р.) / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – С. 137–139 (0,08 друк. арк.).
14. Євченко Н. Г. Моделювання впливу податкового навантаження на ефективність діяльності банку / Н. Г. Євченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (30-31 жовтня 2008 р.) : у 2-х т. / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – Т. 2. – С. 46–47 (0,07 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Євченко Н.Г. Розвиток податкового менеджменту в системі управління діяльністю банку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”, Суми, 2009.

Дисертація присвячена розробці науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо формування та розвитку податкового менеджменту банку, враховуючи його взаємозв’язок з фінансовим менеджментом і вплив на ефективність діяльності банку.

Досліджено місце і роль оподаткування серед факторів зовнішнього середовища банку, виявлено характер і напрямки його впливу на параметри діяльності банку. Узагальнено визначення поняття “податковий менеджмент банку”, розкрито особливості формування системи податкового менеджменту банку та виділено її елементи. Доведено необхідність використання інструментів податкового менеджменту у взаємозв’язку з функціями фінансового менеджменту, що дозволить впливати на податкові наслідки фінансових управлінських рішень. Запропоновано функціональну модель податкового менеджменту банку, яка передбачає реалізацію всіх інструментів податкового менеджменту та забезпечує оптимальне співвідношення податкового навантаження банку з показниками ефективності діяльності.

Ключові слова: податковий менеджмент банку, інструменти податкового менеджменту, податкове навантаження, податкові ризики, оптимізаційна модель рентабельності.

АННОТАЦИЯ

Евченко Н.Г. Развитие налогового менеджмента в системе управления деятельностью банка. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.08 – Деньги, финансы и кредит. – Государственное высшее учебное заведение “Украинская академия банковского дела Национального банка Украины”, Сумы, 2009.

Диссертация посвящена разработке научно-методических подходов и практических рекомендаций по формированию и развитию налогового менеджмента банка, учитывая его взаимосвязь с финансовым менеджментом и влияние на эффективность деятельности банка.

В диссертации исследовано место и роль налогообложения среди внешних факторов деятельности банка, выявлено характер и направления его влияния на параметры банковской деятельности. Функции банка в налоговых отношениях формируют налоговое поле деятельности банка и определяют особенности формирования системы налогового менеджмента в банке.

Налоговый менеджмент рассматривается как система управления налоговой деятельностью банка, которая предусматривает использование соответствующих инструментов для определения налоговой нагрузки и налоговых рисков с целью их оптимизации в рамках финансовой стратегии банка и действующего налогового законодательства. Система налогового менеджмента состоит из двух подсистем: подсистемы налогового менеджмента банка как плательщика налогов и подсистемы налогового менеджмента банка как налогового агента, каждая из которых имеет свои задания, объекты и инструменты.

На основании анализа и систематизации теоретических и методических основ налогового менеджмента выделены такие его инструменты: налоговое планирование, налоговый учет, налоговый анализ и налоговый контроль, которые во взаимодействии обеспечивают функционирование системы налогового менеджмента в банке.

Доказано, что налоговый менеджмент является составной частью финансового менеджмента, которой свойственна ограниченная самостоятельность. Это обуславливает необходимость использования инструментов налогового менеджмента во взаимосвязи с функциями финансового менеджмента, что позволит влиять на налоговые последствия финансовых управленческих решений и будет способствовать повышению эффективности деятельности банка. Для этого в работе предложена функциональная модель налогового менеджмента банка, которая предусматривает реализацию всех инструментов налогового менеджмента и обеспечит оптимальное соотношение налоговой нагрузки с показателями эффективности деятельности банка.

Обоснована взаимосвязь между показателями налоговой нагрузки и эффективности деятельности банка с помощью эконометрической оптимизационной модели рентабельности банка. Использование данной модели позволит рассчитать предельный уровень налоговой нагрузки и на основании этого выбрать

оптимальный вариант налоговой деятельности банка из нескольких альтернативных.

По результатам расчетов оптимизационной модели рентабельности активов банка для ВАТ “КРЕДОБАНК” разработано шкалу отклонений фактических показателей контролируемых параметров деятельности от предельных, предложено алгоритм и соответствующую систему мероприятий налогового контроля, направленных на устранение выявленных отклонений в процессе мониторинга реализации выбранного варианта налоговой деятельности банка.

Ключевые слова: налоговый менеджмент банка, инструменты налогового менеджмента, налоговая нагрузка, налоговые риски, оптимизационная модель рентабельности.

SUMMARY

Evchenko N.G. Tax management development in control system of bank activity. – Manuscript.

Dissertation on the scientific degree of candidate of economic sciences after speciality 08.00.08 – Money, finances and credit. – State Higher Educational Establishment “Ukrainian academy of banking of the National bank of Ukraine”, Sumy, 2009.

Dissertation is devoted to scientifically methodical approaches development and practical recommendations in relation to forming and development of bank tax management. Also his intercommunication with a financial management and influence on efficiency of bank activity are taken into account.

Place and role of taxation among the factors of external environment of bank were investigated and found out character and directions of his influence on the parameters of bank activity. Author generalized determination of concept “bank tax management” and exposed the features of forming of the tax management system in a bank and concretized its elements. The necessity of the use of instruments of tax management is well-proven for intercommunication with the functions of financial management. It will allow to influence on the tax consequences of financial administrative decisions. The functional model of tax management which foresees realization of all instruments of tax management is offered. Model provides optimum correlation of the bank tax loading with the bank activity efficiency indexes.

Keywords: tax management of bank, instruments of tax management, tax loading, tax risks, optimization model of profitability.

Відповідальний за випуск
доктор економічних наук, професор
Сало Іван Васильович

Підписано до друку 23.01.2009.
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк. 0,9.
Гарнітура Times. Тираж 110 пр.

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”
Адреса: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК, № 3160 від 10.04.2008